

РОЗДІЛ VII

БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 94 (477)

*І.В. Довжук
(м. Луганськ)*

ГІРНИЧИЙ ІНЖЕНЕР ІЛІОДОР ФЕЛЬКНЕР

У статті розповідається про життєвий та трудовий шлях інженера-практика Іліодора Федоровича Фелькнера. Висвітлено його професійну та громадську діяльність. Охарактеризовано його здобутки як прогресивного діяча науки і техніки свого часу.

Ключові слова: *І. Фелькнер, інженер, металургія, Луганський завод.*

В статье рассматривается жизненный и трудовой путь инженера-практика Илиодора Федоровича Фелькнера. Освещена его профессиональная и общественная деятельность. Охарактеризованы его достижения как прогрессивного деятеля науки и техники своего времени.

Ключевые слова: *И. Фелькнер, инженер, металлургия, Луганский завод.*

The article discusses the life and career of engineer-practice Iliodor F. Felkner. Covered his professional and social activities. Described his achievements as a progressive leader of science and technology of its time.

Keywords: *I. Felkner, engineer, metallurgy, Lugansk factory.*

Вагомий внесок у розвиток металургії Донецького басейну зробив відомий гірничий інженер XIX ст. Іліодор Федорович Фелькнер (1829–1895).

Після закінчення Гірничого інституту у 1849 р. І. Фелькнер у званні поручика прибуває на Луганський завод, де і розпочинається його професійна діяльність. Тут він знайомиться з природою краю, його мешканцями. Ця земля припала до душі юнака, і він назавжди пов'язав із нею свою долю.

У 1850 р. молодий інженер призначається на посаду механіка заводу. Протягом майже 20 років до Іліодора Фелькнера цю посаду обіймав Леонтій Із'юров. Трудями цього талановитого фахівця були побудовані парові машини, преси, металообробні верстати, крани та інше обладнання. І. Фелькнер робить важливий крок уперед у справі конструювання і виготовлення машин. Раніше цей процес ґрунтувався на інтуїції і досвіді, він же вводить науковий підхід: усі розрахунки робляться на підставі законів математики, фізики, опору матеріалів.

У 1851 р. 22-річний Ілюдор Фелькнер закінчує працювати над книгою «Спутник механика-строителя», де не тільки узагальнює досвід виготовлення різних машин, а й наводить дані для розрахунку і конструювання їхніх деталей і вузлів. Він розумів, що будівництвом машин у Російській імперії займаються механіки й майстри, які не мають достатнього рівня освіти. Книга була надрукована в 1853 р. у типографії Харківського університету. Вона стала першим у державі оригінальним довідником із виготовлення машин. Ця праця відповідала нагальним потребам розвитку гірничозаводської справи, була написана простою і зрозумілою мовою¹.

Механіком І. Фелькнером було виконано багато робіт із виготовлення та монтажу машин. Так, у січні 1852 р. у результаті сильних морозів замерзла вода в каналі, вийшли з ладу гідротехнічні споруди, у тому числі й водяне колесо дуттьової машини. Зупинився ливарний цех — головний цех заводу. Тоді за кресленнями і під керівництвом Фелькнера за декілька днів замість водяного колеса, що приводило в рух дуттьову машину, була встановлена парова машина².

Наприкінці 1852 р. коло обов'язків І. Фелькнера розширюється: він призначається керівником креслярні, хранителем музею і бібліотеки, залишаючись при цьому механіком заводу. Крім виконання креслень машин і будівель, креслярня на підставі даних геологічних партій заводу розроблювала пластові карти районів Донецького басейну. Мінералогічний музей Луганського заводу тоді був науковим центром геологічних досліджень Півдня України, у ньому зберігалися зразки мінералів, звіти геологічних партій, геологічні карти.

І. Фелькнер бере участь у проведенні геологічних досліджень. У 1852 р. під його керівництвом проводяться пошуки кам'яного вугілля північніше Лисичанська. За його вказівкою у крейдяній товщі були зроблені свердловини, що розкрили кам'яновугільні відклади. Результати досліджень того ж року були опубліковані в «Горном журнале» у статті І. Фелькнера «О разведке Лисичанского каменноугольного месторождения бурением»³.

Зміни, що почалися в суспільному житті й економіці Російської імперії після Кримської війни, відразу ж торкнулися Півдня України й у першу чергу її вугільної та металургійної промисловості. Гірничий інженер І. Фелькнер стає активним учасником створення металургії Наддніпрянщини. У 1856 р. було прийнято рішення про будівництво пудлінгової фабрики поблизу Луганського заводу. Перед початком будівельних робіт для вивчення досягнень у галузі гірничозаводської справи в 1857 р. у Західну Європу були відряджені гірничі інженери Луганського заводу — металург А. Мевіус, механік І. Фелькнер і гірник П. Вагнер. Майже рік штабс-капітан Фелькнер перебував за кордоном, ознайомлюючись із машинобудівними й металургійними заводами Німеччини, Австрії, Бельгії. Його статті з докладним описом обладнання та організації виробництва на цих підприємствах згодом регулярно публікувалися на сторінках «Горного журналу».

У 1859 р., після повернення на Луганський завод І. Фелькнер заново розробляє проект пудлінгової фабрики. У пояснювальній записці до проекту він

підкреслює, що хоча йому й відомі новітні досягнення у виробництві сталі, він усе ж таки вирішив скласти найпростіший проект пудлінгової фабрики, від якого буде найбільша користь⁴. Зазначимо, що будівництво названої фабрики було завершено у грудні 1865 р., а в січні наступного року вона стала до ладу. Прокатний стан і значна частина обладнання були виготовлені на Луганському заводі за кресленнями І. Фелькнера. На пудлінговій фабриці Луганського заводу вперше в Російській імперії виготовлення сталі здійснили на кам'яному вугіллі.

У 1867 р. імперським урядом приймається рішення про будівництво Лисичанського чавуноливарного заводу. Воно провадилося силами Луганського заводу, а керував роботами І. Фелькнер, який наприкінці 1865 р. став гірничим начальником Луганського заводу та округу. Для проектування обладнання і керівництва його виготовленням на Луганський завод прибув гірничий інженер І. Тіме. Глибокі інженерні знання Іліодора Фелькнера і його досвід у створенні машин дали можливість за короткий термін (1868–1870 рр.) виготовити за проектами Тіме та змонтувати складне обладнання⁵.

У 1867 р. Гірничий департамент відрядив І. Фелькнера на Паризьку все-світню виставку, доручивши йому вивчити й докладно описати металообробне і гірниче обладнання, що випускається в Європі й Америці. Іліодор Федорович блискуче виконав це завдання. У 1868 р. була видана його книга «Станки и орудия для обработки металла». У ній уперше в Російській державі зроблений цільний і ґрунтовний аналіз світового верстатобудування, дана чітка класифікація верстатів у відповідності з їхнім призначенням і докладно описані як технологічні можливості, так і конструктивні особливості верстатів кожної групи⁶.

У 1869 р. І. Фелькнер видає другу капітальну працю «Об усовершенствованіях по горной механике», де аналізує стан гірничого, металургійного, бурового та інших видів обладнання⁷.

Підкреслимо, що імперський уряд орієнтувався в основному на залучення коштів і використання досвіду іноземних підприємств. Першим таким досвідом і було створення 1869 р. англо-російського Новоросійського акціонерного товариства кам'яновугільного, залізного і рейкового виробництва під керівництвом Джона Юза. І. Фелькнер висловлює своє негативне ставлення до рішення уряду, який надав Юзу монополні права на виробництво чавуну й сталі, що поставило інших підприємців у нерівне з ним становище.

Безсумнівно, І. Фелькнер був у числі найпрогресивніших діячів науки і техніки того часу, таких як І. Тіме, А. Мевіус та інші, які виступали за створення умов, які б сприяли швидкому розвитку вітчизняної промисловості. Очевидно, незадоволеність економічною політикою уряду та станом пудлінгової фабрики і Лисичанського чавуноливарного заводу стали причиною того, що наприкінці 1871 р. гірничий начальник Луганського заводу І. Фелькнер залишає службу.

Після відставки Іліодор Фелькнер в основному живе у с. Новопавлівка, займаючись своїм господарством. Багато часу він віддає роботі в земських установах, приділяє значну увагу підприємницькій діяльності. Зазначимо, що Новопавлівка була розташована в Успенській волості Слов'яносербського

повіту (у 28 верстах від Луганська). Великий землевласник Фелькнер мав майже 2 тис. десятин землі. До ведення господарства він ставився серйозно. У нього було кілька сільськогосподарських машин, у тому числі й дві парові молотарки.

І. Фелькнер був одним із найосвіченіших людей у повіті. Через свою інтелігентність і порядність він мав великий авторитет у дворянських колах і в цілому серед громадськості. У 1872 р. Іліодор Федорович стає почесним мировим суддею Слов'яносербського мирового судового округу, а з 1873 р. — неодмінним його членом. У 70–80-х рр. він обирається депутатом дворянства Слов'яносербського повіту до губернського зібрання. З 1887 по 1890 рр. дійсний статський радник І. Фелькнер — голова Слов'яносербської земської управи, виконавчого органу земського зібрання⁸.

У громадській діяльності І. Фелькнер виявляє глибоке розуміння проблем розвитку краю. Це торкалося перш за все промисловості й сільського господарства регіону. Він уважав, що вони можуть нормально розвиватися тільки за умовами активної та вільної діяльності ініціативних і кваліфікованих підприємців. Відомі і його практичні справи. Так, у 1887 р. для забезпечення сільгоспвиробників Катеринославської губернії інформацією про стан погоди з його ініціативи була створена мережа метеостанцій. У 1874 р. у праці «Каменный уголь и железо в России» І. Фелькнер пише про жалюгідний стан доріг у краї, а згодом активно займається їхнім покращенням. У працях Фелькнера багато уваги приділено суспільним проблемам і відображено його власне ставлення до громадської діяльності. Головним мотивом роботи в земстві було для нього виконання обов'язку дворянина⁹.

І. Фелькнер бере участь у роботі VII з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії (1882 р.) як представник солепромисловців. Як голова комісії цієї галузі робить доповідь про її розвиток. Збереглася стенограма з виступом Фелькнера по одному зі складних питань про користування приватними лініями залізниці, що отримали назву «під'їзні колії». Він просто, логічно й чітко висвітлив питання, підкресливши, — «раз приватна людина дозволила собі примкнути до державної залізниці, вона, так би мовити, помазана цим суспільним правом і обов'язково повинна робити для всіх ту ж послугу, яку робить державна залізниця». Після чого головуючий заявив, що «...г. Фелькнер так вірно й широко визначив характер і значення рейкових під'їзних колій, що на цьому можна закінчити дебати»¹⁰.

Зазначимо, що в 1888 р. І. Фелькнера в маєтку Новопавлівка відвідав його знайомий по роботі на Луганському заводі Іван Августович Тіме — один із провідних учених країни в галузі машинобудування. У книзі «Очерк современного состояния горнозаводского дела в Донецком бассейне» (1889 р.) він згадує про це: «На зворотному шляху із Суліна ми відвідали в маєтку Новопавлівка відомого діяча на Півдні Росії, колишнього гірничого начальника Луганського заводу І. Фелькнера. Із залишенням коронної служби І. Фелькнер зайнявся приватними справами, спочатку по вугільній і соляній справі, потім керував Денішевським чавуноливарним заводом (поблизу Житомира). На сьогодні п. Фелькнер відпочиває у своєму маєтку, посідаючи деякі почесні гро-

мадські посади. За професією більш практичний механік Іліодор Фелькнер у своєму маєтку ввів різні механічні вдосконалення, влаштував башту для астрономічних спостережень, що обертається, і фотографічний кабінет»¹¹.

Іван Августович не згадав ще про один аспект творчості І. Фелькнера — його письменницьку діяльність. Протягом усього свого життя він працював над своїми творами, у тому числі науковими. Так, свої спостереження про розвиток гірничої і металургійної промисловості Півдня України, накопичені за багатолітню роботу на Луганському заводі й 25-річне життя в Донецькому краї, Іліодор Федорович викладає у книзі «Каменный уголь и железо в России», виданій у Санкт-Петербурзі 1874 р. Робота присвячена технічним питанням: у ній наведені відомості про якість вугілля і залізної руди, указані відкриті на той час їхні родовища в Донбасі, описані перші досягнення гірничозаводської промисловості. Багато сторінок присвячено історії Донецького краю¹².

Закінчив свій життєвий шлях І. Фелькнер у Луганську. У метричній книзі Соборно-Миколаївської церкви за 1895 р. є запис про те, що «25 квітня помер, а 27 квітня похований дійсний статський радник Іліодор Фелькнер у віці 66 років, помер від запалення легенів»¹³. На жаль, Свято-Миколаївський собор був зруйнований, не збереглась і могила І. Фелькнера.

Таким чином, Іліодор Федорович Фелькнер залишив помітний слід в історії Донецького басейну як провідний учений, інженер-практик, громадський діяч, письменник. Він віддав свою життєву енергію, розум, творчість, громадянське сумління славетному Донецькому краю.

¹ *Фелькнер И.* Спутник механика-строителя. — Харьков, 1853. — 301 с.

² Російський державний історичний архів (Далі — РДІА), ф. 37, оп. 11, спр. 1710, арк. 20–25.

³ *Темник Ю.* Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795–1887гг.). — Т. 3, ч. 2. — Луганск: Благовест, 2001. — С. 100.

⁴ РДІА, ф. 37, оп. 11, спр. 487, арк. 20–22.

⁵ *Темник Ю.* Указ. соч. — С. 110.

⁶ *Фелькнер И.* Станки и орудия для обработки металла. — Санкт-Петербург, 1868. — 268 с.

⁷ *Фелькнер И.* Об усовершенствованях по горной механике. — Санкт-Петербург, 1869. — С. 32.

⁸ *Темник Ю.* Указ. соч. — С. 119–120.

⁹ *Фелькнер И.* Вопросы русского землевладения. — К., 1895. — С. 52–54.

¹⁰ Труды VII съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 10 по 27 ноября 1882 года. — Харьков, 1883. — С. 17–20.

¹¹ *Тиме И.* Очерк современного состояния горнозаводского дела в Донском бассейне. — Санкт-Петербург, 1889. — С. 41–42.

¹² *Фелькнер И.* Каменный уголь и железо в России. — Санкт-Петербург, 1874. — С. 39.

¹³ *Темник Ю.* Указ. соч. — С. 139.